

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕГИ ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ОЮН ТҮРҮНДӨГҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИН УЮШТУРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНИЗАЦИИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Түйүндүү түшүнүктөр: ой-жүгүртүү, эс тутум, функциялык багыттануу концепциясы, аң-сезим, кыял (воображение), байланыштуу кеп, баарлашуу инстинкти, кептик активдүүлүк, эс-тутумдун көрсөтмөлүү-элестүү мүнөзү, элестүү-эмоциялык ой-жүгүртүү, абстракттык-логикалык ой-жүгүртүү, көңүл буруунун туруксуздугу (непроизвольное внимание), окуучунун кабыл алуусу, организмдин физиологиялык өзгөчөлүктөрү, символдоштуруу функциясы.

Ключевые слова: мышление, память, концепция функциональной ориентации, сознание, воображение, связанная речь, инстинкт общения, речевая активность, наглядно-образный характер памяти, образно-эмоциональное мышление, абстрактно-логическое мышление, непроизвольное внимание, восприятие учащегося, физиологические особенности организма, функция символизации.

Башталгыч мектеп курагы кыргыз тилин үйрөнүүдөгү эң маанилүү мезгил болуп эсептелет, себеби ал психологдордун изилдөөсүнөн улам бөтөн тилди, анын ичинде кыргыз тилин өздөштүрүү үчүн эң ыңгайлуу мезгил болуп эсептелет.

Ш.А. Амонашвилинин сөзү боюнча, көптөгөн функциялардын эң күчтүү өнүгүүсү баланын 6 жаштан 7-9га чейинки курагында жүрөт. Ошондуктан бул мезгилде оюнга болгон суроо-талап өзгөчө күчтүү болуп, ал эми оюн баланын өнүктүрүүсүн башкаруучу иш-аракетке айланат. Бул мезгилде психологиялык жактан кайра куралуу жүрүп, ал баладан олуттуу акылы өнүгүүсүн гана эмес, дене-күч жагынан да көбүрөөк жетилүүнү талап кылат. Бул окуучунун андан аркы окуп билим алуу аракеттери үчүн өзгөчө маанилүү, себеби дал ушул мезгилде зарыл окуу көндүмдөрү менен билгичтиктер калыптанат. Ой жүгүртүү аракеттери менен эс тутумдун өнүгүүсү балалык куракта катуу жүрө тургандыгы жөнүндө айтууда И.Ф. Харламов төмөнкүдөй эскертет: «Эгерде бул мезгилдин ой жүгүртүү аракеттери менен эс тутумду өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү талаптагыдай деңгээлде пайдаланылбай калса, андан кечирээк мезгилде аны жасоо өтө кыйын, ал эми айрым учурда эч мүмкүн эмес». [1]

Дидактикалык оюндарды пайдалануу зарылчылыгын андан ары кароодон мурун, эмне үчүн бала оюн аракетине көбүрөөк умтулат деген суроого жооп берүү үчүн Д.Н. Узнадзенин функ-

ционалдык багыттануу концепциясына жана Ш. Амонашвили сунуштаган окутуунун педагогикалык негизине токтололу.

Д.Н. Узнадзенин концепциясынын маңызы бала төрөлгөндөн эле генетикалык жактан негизделген функцияларга ээ экендигинде, ар бир функция белгилүү бир мезгилде гана өнүгөт. Алсак, бала төрөлөр замат басып кете албайт. Ал өзүнүн биринчи кадамын бул күчтүн иштешине генетикалык жактан алдын ала белгиленген мезгилде гана жасайт. Бирок адамдын камкордугусуз жана ыңгайлуу шарт түзүлмөйүнчө ал эки бутуна туруп тик баса албайт. Ал үчүн бутуна жыгылбай турууга, түз басууга үйрөтүүчү улуулардын жардамы керек. Демек, сырттан бирөөнүн жардамысыз генетикалык жактан негизделген функциялар, анын ичинде сүйлөө функциясы иштебейт. Функциялык күчтөр менен оюн аракеттеринин байланышы эмнеде? Сүйлөө аракетинде түрткү берүүчү адамдын ички күчү балада баарынан да оюнга болгон муктаждык катары козголот... Мындан ... «оюн – ичке топтолгон ашык күч-кубатты сыртка чыгаруу түрү эмес, өнүгүүнүн негизги түрү, функциялык багыттануунун эркин, алдын ала даярдыксыз ишке ашырылышы» [2] функциялык багыттануунун импульсунан келип чыккан активдешүү оюндун негизги маанисин түзөт. Билимдердин, көндүмдөрдүн белгилүү тобун өздөштүрүүгө багытталган активдүүлүк билгичтиктин катышуусун талап кылат. Бул жөндөмдөрдү өнүктүрүү окутуунун олуттуу натыйжаларынын бири болуп эсептелет, муну айрыкча окутуунун алгачкы баскычтарына карата айтуу керек. Окуучу ийгиликтүү окушу үчүн, окутуу процесси анын билимдерин өздөштүрүүгө катыша турган ички күчтөрүн активдештирүүсү менен өнүктүрүүсү керек. Биз Д.Н. Узнадзенин окутууда конкреттүү көндүм же конкреттүү мазмундагы билим түрүндөгү үйрөтүм эмес, билим алуу процессине катышуучу күчтөрдү белгилүү багытта өнүктүрүү негизги орунду ээлей тургандыгы жөнүндө ырастоосун маанилүү деп эсептейбиз.

Ш. Амонашвилинин педагогикасынын негизинде окутууну балдар кубаныч алып келүүчү таанып-билүү процесси катары кабыл алышы керек деген ой жатат. Ш. Амонашвили таанып-би-

лүү кубанычына дидактикалык оюндун жардамы менен жетишүүгө болот деп эсептейт. Ал муну мындайча түшүндүрөт: «алты жашар бала өзүнүн функциялык багыттануусунун, өрчүүсүнүн себебинен активдүү кыймылсыз, оюнсuz жашай албайт. Оюн аракетин токтотуп жана баланы функциялар аралык күчтөргө каршы келүүчү башка аракетке которуу анын интенсивдүү өнүгүүсүнүн жана жөндүмдөрүнүн ар тараптуу ачылышынын токтоосуна алып келет. Дал ошол себептен алты жашар баланы окууга мажбурлоо ал мектепти, окууну, китепти, мугалимдин өзүн жек көрүшүнө алып келиши ыктымал». [3].

Баланын ойногусу келгени анын табигый абалы. Бул инстинкти эске албай коюу менен, биз адамдын табиятына каршылык кылган болобуз. Бул тууралуу З. Фрейд инстинкти күч менен басууга болбойт жана эгерде кимдир бирөө ал инстинкти басып койсо эле жок болуп кетет деп ойлосо, бул үстүртөн болгон, ынанымысыз көз караш деп жазган. «Аларды аң-сезимден көмүскө аң-сезимге сүрүп чыгарып салса болот. Бирок психиканын ошол табышмактуу жеринде топтолуп отуруп, алар тынчсызданууну, ооруну, бузулууну жаратат». [4] Жогоруда айтылгандардан биз, оюн менен окуп-билим алуу бир бүтүн нерсе болушу керек деген тыянак чыгара алабыз, себеби окуучуну оюндан ажыратуу менен биз аны өзүнүн табигый абалынан күч менен сууруп алган болобуз.

Эми башталгыч мектеп окуучуларынын жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн: ой жүгүртүүсүн, эс тутумун, көңүл тутумун, кыялын, символ аркылуу ой жүгүртүү функциясынын калыптануу деңгээлин талдоо менен, биз аталган жаш-куракта дидактикалык оюндарды пайдалануу кыргыз тилинде кепти өстүрүүгө кандай таасирин тийгизет деген суроого жооп берүүгө аракет кылабыз.

Биринчиден, балдар бул куракта күчтүү өнүккөн баарлашуу инстинктине ээ, алар бири-бири менен оңой таанышышат – оюндар, аңгемелер, токтоосуз сүйлөшүүлөр ушул инстинкттин белгилери болуп эсептелет. Балдар үчүн өзүн көрсөтүү, өзү жөнүндө, өзүнө таасир кылган нерселер жөнүндө айтуу өтө зарыл. Ушундан улам алар дайыма «Менди» алдыга коюшат жана фантазия, кыял-ойлору абдан өнүккөн – бул баланын чыгармачыл инстинкти. Баланын мүнөзүнүн калыптануусунда башка бирөөнү, бир нерсени тууроо инстинкти олуттуу роль ойнойт. [5] Жогоруда айтылгандарды Вохмина Л.Л. да ырастайт. Ал «8-10 жаш курак, өспүрүм мезгилдегиге салыштырганда кептик активдүүлүктүн жогорулугу менен мүнөздөлөт. Бул куракта балдар башкалар менен оңой сүйлөшүп, өзүн эркин кармашат, ката кетириүүдөн анча коркушпайт, мунун бардыгы тең бөтөн тилди ийгиликтүү үйрөнүүгө жагым-

дуу таасирин тийгизет». [6] деп белгилейт. Башталгыч класстын окуучуларынын Л.Л. Вохмина атаган өзүн эркин алып жүрүү өзгөчөлүгү жана анын натыйжасында башка адам менен бат кептик байланыш түзүп, сүйлөшүп кете алуусу кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндарды колдонуу үчүн эң жагымдуу нерселердин бири, себеби бул өзгөчөлүк үйрөнүлүп жаткан тилди кепте эч кыйынчылыксыз колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Биз бөтөн тил аркылуу кептик байланыш көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн курактык жана психологиялык жактан өтө ыңгайлуу мезгилде дидактикалык оюнду колдонулушу өзгөчө маанилүү деп эсептейбиз. Анын үстүнө бул курак деги эле баланын башкалар менен баарлашып, социалдык көндүмдөрдү калыптандыра турган жеке инсандык өнүгүүсүнүн олуттуу мезгили болуп эсептелет. Бөтөн тилди үйрөтүүдө оюнду пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү чексиз, себеби кептик байланышты өстүрүү эрте балалык куракта 1.5-8 жашынан башталып, Л.С.Выготский атаган шарттуу оюндар ойноочудан тапкычтыкты гана эмес, кептик байланыш түзө билүүнү да талап кылат, ал эми кыргыз тилин окутууда биздин негизги максат – бул келечекте баланын коомдук-социалдык жеке максаттарын ийгиликтүү ишке ашуусу үчүн байланыштуу кебин өстүрүү. Демек, кенже куракта баланын кептик жактан бир топ активдүү болушу башталгыч класстарда кыргыз тилинде байланыштуу кепти өстүрүүнү бир кыйла жеңилдетип, натыйжалуу кылат. Алар ката кетириүүдөн, башкаларга күлкү болуудан эч коркпостон жаңы үйрөнүп жаткан тилде ырактануу менен сүйлөшө алышат. Бул үчүн мугалим ыңгайлуу шарттарды – оюн түрүндөгү кептик кырдаалдарды ырааттуу, усулдук жактан сабаттуу уюштуруп түзө билүүсү гана талап кылынат.

Экинчиден, таанып-билүүгө карай өзүнчө бир түрткү боло турган таң калуу сезимин жана кандайдыр бир суроону пайда кыла турган ар түрдүү ыкмаларды колдонуу менен окуучунун сабакка болгон кызыгуусун ойготуу өтө маанилүү болуп эсептелет. Улуу курактагы адам менен кичинекей баланын билүү алуу максаттары ар түрдүү экендиги белгилүү. Эгерде чоң киши үчүн бул анын акыл аракеттеринин түрткүсү менен ишке ашса, бала үчүн бир нерсени таанып-билүү аракет-ниетинин булагы баланын акыл эмгегинин мүнөзүнүн өзүндө, ойлорунун эмоциялык көрүнүшүндө, интеллектуалдык тынчсызданууларында жатат жана эгерде бул булак «соолуса», баланы эч кандай ыкмалар менен китеп окута албайсың. Башталгыч класста сөз ой менен фантазияны бириктирип турат, бул карактагы балдар үчүн жомок, оюн анын руханий дүйнөсүн куруучу нерселер эмеспи. «Балалык - бул өзгөчө дүйнө. Балалык кезде түн жылдай, ал эми жыл түбөлүк-

төй сезилет...Баланын түшүнүктөрү, баалоо көрсөткүчтөрү, көз караштары, ишенимдери кичинекей, бирок келечекте зор дарак өсүп чыккандай бекем көчөт болуусу керек. Дидактикалык оюндарды пайдалануучу мугалим балалык деп аталуучу жомок сарайына кире алгыдай болуп, кайсы бир денгээлде ошол сарайда болуп жаткандарга кайдыгер карабаган кичинекей баладай болуусу керек». [7] деп жазган В.А.Сухомлинский.

Үчүнчүдөн, балдар оюнунун психологиялык өзгөчөлүктөрү. Бала кыялынын жандуулугу жана балдардын өз түшүнүктөрү менен өз кыяларында жараткан элестердин чын экендигине болгон ишеними алардын оюн учурундагы кыймыл-аракеттеринин маңызын түзөт. «Оюнда бала чыныгы жашоону башынан өткөрөт, жана ал жашоонун издери анда азырынча толук аралашып кирүү үчүн өзүнүн татаал көрүнүштөрү менен кыйын болгон чыныгы жашоонун издерине караганда тереңирээк калат... Оюнда өсүп келе жаткан адам катары бала өзү күчүн сынап көрөт жана өзү жараткан түшүнүк, элестерди өз алдынча башкарат».[8]

Төртүнчүдөн, башталгыч мектеп курагы – окутуу үчүн эң ыңгайлуу мезгил, себеби 6 жаштан 12 жашка чейинки курак окуучунун таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүнүн өтө зор экендиги менен мүнөздөлө турган сенситивдүү, өтө сезгич мезгил. И.П. Подласыйдын ырастоосу боюнча, «башталгыч класстын окуучусунун мээси сөзмөсөз эстеп калуу тапшырмаларын аткарууга жөндөмдүү. Эгерде мектеп жашына чейинки бала 15 сүйлөмдөн 3-5 сүйлөмдү эстеп кала алса, башталгыч класстын окуучусу 6-8 сүйлөмдү эстеп калат. Анын эс тутуму көрсөтмөлүү-элестүү мүнөзгө ээ, бирок ал кызыктуу жана жаркын элестүү материалды гана эстеп калат. Ошентсе да окуучу өзүнүн жаш-курагына байланыштуу өз эс тутумун башкарып, аны билим алуу милдеттерине баш ийдире албайт».[9] Мугалим бул учурда башталгыч класстардын окуучуларында механикалык эс тутуму үстөмдүк кыларын түшүнүүсү зарыл. Ой жүгүртүү аркылуу түшүнүп эстеп калуу белгилүү бир кыйынчылыктар менен коштолот, себеби ал талдоо, айырмачылыктарга ажыратуу, окшоштуруу сыяктуу олуттуу таанып-билүү аракеттерин талап кылат. Ошондуктан ойлонуп-түшүнүү аркылуу эстеп калуунун ордуна, көпчүлүк окуучулар механикалык жаттоону артык көрүшөт. Муну дидактикалык оюндардын жардамы менен окуучуларга билимдерди терең ойлонуп-түшүнүүгө түрткү берүү аркылуу болтурбай коюуга болот. Башталгыч класстын окуучусу тиги же бул сөздүн, сүйлөмдүн куралыш жолдорун түшүнүп, ошондой эле жол менен башка сөз, сүйлөмдөрдү түзө билиши керек. Өзүн өзү башкаруу жөндөмүн, өзүн өзү текшерүү

көндүмдөрүн өзүндө калыптандырууга үйрөтүүгө, сырткы таң калычтуулугу, кызыктуулугу, кооздугу аркасында гана жөнгө салынуучу эске тутуу жана ой жүгүртүү процессин өзүнөн өзү болуп утуруктуу процесстерге айлантууга дидактикалык оюндар жардам берет, себеби бул куракта эмоциялык таасирден көз карандылык дагы эле олуттуу болот.

Бешинчиден, башталгыч класстын балдарынын ой жүгүртүүсүнүн элестүү-эмоциялык мүнөзү. Бала сырткы түзүлүштөр, боёктор, үндөр, сезимдер аркылуу ой жүгүртөт. Ошондуктан дал ушул өзгөчөлүктөргө таянуу зарыл. Дидактикалык оюндар балдардын бул элестүү-эмоциялык ой жүгүртүүсүн сапаттык жактан жаңы абстракт-логикалык денгээлге көтөрүүгө жардам берет. Башталгыч мектеп курагында ой жүгүртүү да акырындап өнүгүүгө жетишип, ал анализди жана синтезди, абстракттуу түшүнүп элестетүү жана жалпылоо сыяктуу татаал процесстерди ишке ашыруу мүмкүн болуп калат. Биздин изилдөө үчүн өзгөчө маанилүү нерсе – бала сырткы түзүлүштөр жана үндөр аркылуу ой жүгүртө тургандыгы, демек кептин сөзсүз болушу талап кылынары өзгөчө маанилүү.

Алтынчыдан, башталгыч мектеп окуучуларынын көңүл буруусунун туруксуздугу, көлөмү жактан чектелүүлүгү, эрксиз көңүл бургандыгы (непроизвольное внимание) Дидактикалык оюн өз эрки менен көңүл бурууга карата туруктуу көнүгүүлөр аркылуу окуу процессин кунт коюучулук маданиятына баш ийдирүүгө, балдардын бир нерсеге көңүл топтоо көндүмдөрүн калыптандырууга жардам берет.

Жетинчиден, балдардын кабыл алуусунун туруксуздугу жана уюшулбагандыгы, ошону менен бирге курчтугу жана жаңылыгы. И.П. Подласый менен И.Ф. Харламов балдардын кабыл алуусу жетишсиз денгээлде дифференцияланбагандыгы менен мүнөздөлөрүн белгилешет. Нерселер менен көрүнүштөрдү кабыл алууда бала алардын окшоштуктары менен айырмачылыктарын так белгилей алышпайт. Көп учурда анча маанисиз жактарына басым жасап, олуттуу белгилерин байкашпайт. Бирок ошол эле учурда башталгыч класстын окуучусу дүйнөнү жандуу кызыгуу менен кабыл алат, демек ага эмоциялык жактан айкын кабыл алуу мүнөздүү, «кызыксыз» материалды кунт коюп кабыл алуу алар үчүн кыйын болот. Дидактикалык оюндардын жардамы менен мугалим окуучуларды максаттуу түрдө угууга жана көрүүгө үйрөтүп, байкагычтык жөндөмүн өнүктүрүшүбүз керек.

Сегизинчиден, башталгыч класстын окуучусунун олутуу өзгөчөлүгү болуп анын булчуңдарынын катуу өрчүүсү, булчуң салмагынын өсүшү эсептелет. Бул курактагы балдардын өтө кый-

мылдуулугу, алардын чуркап, секиргиси келип, кыймылсыз бир абалда көпкө тура албагандыгы алардын булчуң күчүнүн өсүшүнө жана кыймыл аппаратынын өнүгүүсү менен шартталат. Нерв-психикалык аракеттеринин тездик менен өнүгүүсү, сезимге тез берилүүсү, кыймылдуулугу жана тышкы таасирлерди курч кабыла алуусу башталгыч класстагы баланын тез чарчоосу менен коштолот. Бул болсо алардын психикасына аяр мамиле кылып, кыймыл-аракеттин бир түрүнөн экинчисине билгичтик менен которо билүүнү талап кылат.

Дидактикалык оюндун максатка ылайыктуулугу жөнүндө айтууда баланын организмнин физиологиялык өзгөчөлүктөрү менен байланышкан төмөнкү факторду баса белгилөө зарыл. Психологдордун пикири боюнча, токтоп калуу жана козголуу процесстери жетишерлик деңгээлде жөнгө салынарлык эмес болот, ошондон улам балдар бир түрдүү иш-аракеттерди кылууда тез чарчап, кыймыл-аракетти бат-бат өзгөртүп туруу талап кылынат. Буга байланыштуу дидактикалык оюндарды окутуунун өзгөчө маанилүү усулу деп эсептейбиз, себеби оюн сабакта ар түрдүү кыймылдар менен коштолуп, балага ары-бери жылууга мүмкүнчүлүк берет. Дидактикалык кыймылдуу оюндарда окуучулар бир жерде отурбастан, алардын кеби ар кандай кыймыл-аракеттер менен коштолуп, алардын физиологиялык өзгөчөлүктөрү эске алынат.

Тогузунчудан, окуучуларга дифференциалуу мамиле кылуу принциби окутуунун максаттарына жетүү үчүн ар бир баланын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алууга жардам берет. Жогоруда айтылгандай ар бир адамдын табигый жөндөмдөрү башкалардан айырмаланып турат. «Бардык нерселерди өздөштүрө алган бактылуу адамдар да бар, бирок тиги же бул нерсеге эч акылы жетпегендер да кездешет. ... Адамдын табигый турпаты менен күрөшүү – курулай иш...». [10]

Педагогикада балдардын табигый өзгөчөлүктөрүн эске алуу ар бир окуучуга, анын күчүнө жана жөндөмдөрүнө ишенич менен мамиле кылууга, ар бири үчүн жагымдуу жана коопсуз чөйрө түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ар бир окуучунун жана жаш-курактык топтун психологиялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен түзүлгөн окуу процесси мектепте ийгиликтүү билим берүү маселесин чечүүнүн бир жолу болуп эсептелет. Алдыңкы жана активдүү окуучуларга эмес, бүтүндөй класска, ар бир окуучунун өрчүүсүнө эсептелген дидактикалык оюн коюлган билим берүү максаттарына жетүүнүн натыйжалуу жолу боло алат.

Онунчудан, дидактикалык оюндар аркылуу бөтөн тилди үйрөнүүдө маанилүү болгон функ-

циялардын бири символдоштуруу функциясын өздөштүрүү үчүн балдарга ыңгайлуу шарт түзүүгө болот. В.В. Давыдовдун пикири боюнча, «окуу ишмердүүлүгүн оюн түрүндө гана уюштурууга болот, себеби окуу илимий абстракцияларды билүүгө багытталат, бул болсо балада дал оюн учурунда өнүгө турган символикалык функциянын болушун болжойт». [11] Л.Л. Вохминанын пикири боюнча «оюнда бир заматта боло коюучу, кадыресе, күнүмдүк нерселердин чегинен дайыма чыгып тургандыктан, ал сөзсүз кыял-элестин өнүгүүсүнө алып келет. Ал эми башталгыч класстагы окуучунун элестүү ой жүгүртүүсү (воображение) көргөндү кайра калыбына келтирүүдөн өзү жаратуучу, чыгармачыл жолуна өтө баштайт. Тааныш, белгилүү нерседен айкаштырып башка бир жаңы нерсени түзүү жөндөмү бардык чыгармачылыктын негизинде жатат, Анын башатын биз балалык курактан, оюндан табабыз.

Демек, башталгыч орус класстарында оюндардын жардамы менен кыргыз тилин үйрөтүүдө алардын психологиялык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу зор кажет болуп саналарын эске тутуубуз керек.

Адабияттар:

1. Баженова И.Н. Педагогический поиск. - М.:Педагогика,1987 – 18-19 б.
2. Амонашвили Ш.А. В школу с шести лет. (Сборник «Педагогический поиск»). М.1987 – 20 с.
3. Амонашвили Ш.А. В школу с шести лет. (Сборник «Педагогический поиск»). М.1987 – 18 с.
4. Берн Э. Теория личности З. Фрейда. Психология личности. Т.2. Хрестоматия. – Самара, 1999. – 6 с.
5. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. - М,1962 - Т.2 -с.76.
6. Вохмина Л.Л. Хочешь говорить – говори. – М.:Русский язык. – с.67.
7. Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива. – М.:Молодая гвардия, 1975 – 29 с.
8. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.:Педагогика, 1978. – 144 с.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. – Владос.:2000. -111 с.
10. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.:1955. – 30-301 с.
11. Давыдов В.В. Периодизация психического развития детей // Возрастная и педагогическая психология, - М.:1975. ч.1 – 46 с.